

FUZÛLÎ KİTABI

500. Yılında Fuzûlî Sempozyumu Bildirileri

İSTANBUL BUYÜKŞEHİR BELEDİYESİ KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI NO: 37

İSTANBUL BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ
KÜLTÜR İŞLERİ DAİRE BAŞKANLIĞI YAYINLARI NO: 37

Toplantı Dizisi: 2

ISBN
975-7580-80-5

2000 Adet Basılmıştır. 1996

Yayına Hazırlayan
BEŞİR AYVAZOĞLU

Kapak Minyatürü
GÜLBÜN MESARA

Nota Yazımı
BAŞAK İLHAN

Yapım
İSTANBUL YAYINCILIK
Reklam&Turizm San.veTic. Ltd. Şti.
Millet Cd. Tevfik Fikret Sk. No:6/1
Tel-Faks: 633 00 00 Tel: 588 05 05
Fındıkzade/Fatih-İSTANBUL

Baskı
SEÇİL OFSET
518 24 47-518 23 12

FUZÛLÎ'NİN POETİKASI

MUHAMMET NUR DOĞAN*

Divan edebiyatı dünyanın en zengin ve renkli kültür kaynaklarından beslenmiş bir edebiyattır. Üç büyük dilin ifade gücünün, bin yılı aşan bir tarihî birikimin ve çok geniş bir coğrafi zeminin hazırladığı, asırlarca sürüp gelen renkli, canlı ve hareketli bir sosyal hayatın engin kazanımlarının öncülük ettiği bu edebiyat sahası gerçekten çok ihtişamlı, zengin muhtevalı, kalıcılık imtihanından başarıyla çıkmış şaheserlere vücut vermiştir. Bu edebiyatın kaynaklarını çok genel olarak dört başlık altında toplayabiliriz:

1. Dinî ve tasavvufî kaynak,
2. Tarih ve sosyal hayat kaynağı,
3. Felsefî ve ilmî kaynak.
4. Estetik değerler sistemi.

Her toplumun edebiyatı gibi bizim öz edebiyatımız da kendini doğuran, ona vücut verip rengini, tarzını, dünya görüşünü oluşturan kaynaklara sıkı sıkıya bağlıdır ve bir anlamda toplumumuzun kültürünün, değerler sistemimizin, hayata ve insana bakış tarzımızın estetik planda yansımaları ve çiçek açışıdır.

Bu açıdan bakılınca görülecektir ki, Divan şiiri kalıpları içerisinde yazılmış her şiirin, her beytin, hatta her mısranın bu temel kaynaklar ile sıkı sıkıya bir bağlantısı vardır ve bu kaynaklardan uzak bir yaklaşımla doğru olarak anlaşılabilir.

Divanlar ve diğer edebî ürünler sematik bütünlükleri içerisinde tahlil edilmeye başlandıklarında, yani kültür, psikoloji ve estetik kavramlar sistematiği dahilinde anlaşılmaya çalışıldıklarında görülecektir ki, eski şiirimizde yer alan her kelimenin, her kavramın bu bütünlük içerisinde işgal ettiği bir anlam alanı vardır ve bu kavramlar ait oldukları semantik alan dışına, yani anlam dairelerinin haricine çekildiklerinde canlılıklarını, fonksiyonelliklerini ve orijinalliklerini kaybederler. Bu kelimeler ve kavramların, içerisinde geçtikleri metinlerin anlam bütünlüklerinden koparılmadan tek tek ele alınarak anlaşılmaya çalışılması, işgal ettikleri anlam dairelerinin sınırlarının tesbiti, bir yandan edebiyat denen zihni faaliyetin hayat içerisindeki işlevinin tayini, diğer yandan da edebiyatta ve özellikle

* DOÇ. DR., İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ EDEBİYAT FAKÜLTESİ

şiiirde orijinalitenin tesbiti bakımlarından benzersiz ipuçları verecektir. Kanaatimizce kültür tarihinde edebiyatın işgal ettiği önemli yerin doğru olarak belirlenmesi, edebî metinlerin bu çerçeveden tahlili yolundan geçmektedir.

Divan şairleri bu engin atmosferden aldıkları ilhamlarla her maddî ve manevî olguya ibret ve tecessüs nazarı ile bakmışlar ve onları bu edebiyatın estetik kalıpları içerisinde anlayıp, kendi iç âlemlerinin süzgecinden geçirerek yansıtmışlardır.

Divan şairleri her dış varlığa edebî bir hassasiyetle yaklaştıkları gibi, bizzat kendilerine, şiire, sanata, edebiyata da aynı hassasiyetle bakmasını bilmişler; gerek çeşitli risalelerde, kitaplarda, gerekse Divan mukaddimelerinde ve nihayet şiirin bizzat içerisinde şiiri, şairi, edebiyatı, sözü, kalemî, kağıdı, gazeli, kasideyi, beyti, belâgati, fesahati, v.b., renkli hayallerin, güçlü ve mantıklı benzetmelerin, kısaca edebî tefekkürün konusu yapmışlardır.

Divan şiirinin en büyüklerinden biri olan Fuzûlî de şiir ve edebiyat vakıasına bir şair ve mütefekkir özelliği ile yaklaşmış ve başta *Türkçe* ve *Farsça Divan*'larının mukaddimelerinde olmak üzere, hemen bütün edebî eserlerinde şiire ve edebiyata dair düşüncelerini bize cömertçe sergilemiştir. Biz yukarıda da ifade ettiğimiz gibi *Türkçe* ve *Farsça Divan*'larının mukaddimelerinde yaptığı doğrudan değerlendirmeleri, *Divan*'ında yer alan şiirleri ve *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinde şiir dili ile ortaya koyduğu yaklaşımlarını biraraya getirip yaptığımız toplu değerlendirme sonucunda Fuzûlî'nin şiir hakkındaki kanaatlerini, şiiri ve edebiyatı tanımlamasını, şiir ve şiirle ilgili kavramları şiirin içinde konu edinişini, yani Fuzûlî'nin poetikasını üç ana başlık altında incelemeye çalıştık.

Bunun birincisi, Fuzûlî'nin şiir hakkındaki umumî değerlendirmesi; ikincisi, kendi şairliği, şiiri ve eserleri üzerindeki şahsî düşünceleri ve nihayet üçüncüsü de şiir, şair ve bunlar ile ilgili diğer kavramlara şair gözü ile, yani şiir ve edebiyata bir şair olarak bakışıdır.

Şimdi bu hususları tek tek ve sıra ile ele alıp, vereceğimiz örneklerle konuyu aydınlatmaya çalışalım. Hemen ifade edeyim ki, *Farsça Divan*'ından verilecek örnekler Prof. Dr. Ali Nihat Tarlan'ın tercümesinden alınmış, *Türkçe Divan* mukaddimesinden verilen örnekler de tarafımdan sadeleştirilmiştir. Türkçe beyitlerin nesre çevirisi de yine tarafımdan yapılmıştır.

1. Fuzûlî'nin şiir hakkındaki umumi kanaatleri: Her şair gibi Fuzûlî'nin de şiir ve edebiyat hakkında umumî kanaatleri vardır. Kabul edilmelidir ki, bu kanaatler, şairi yetiştiren kültürün ve dünya görüşünün

süzgecinden geçerek oluşmuştur. Bir anlamda şairin genelde edebiyat, özelde de şiir hakkındaki olumlu veya olumsuz kanaatleri, büyük çapta sahip olduğu dünya görüşünün bu konudaki değer hükümünün ipuçlarını verir bize. İşte tebliğimizin bu birinci bölümü, Fuzûlî'nin kültürü ve sahip olduğu İslâmî değerler açısından şiiri değerlendirmesini ele almaktadır.

1a) Şiir, Fuzûlî'ye göre, insanlığı yücelten amaçlar doğrultusu veya insanî değerleri koruma gayesi dışında, sadece nefsanî duyguların, egoistçe arzuların tatmini yolunda kullanılırsa çok tehlikelidir ve bu yolda şiir yazan şairler sonunda hüsrana uğrayacaklardır. Olumsuz gayeler dahilinde değil de, iman ve salih amel doğrultusunda şiir yazanlar bu kötü akıbete yuvarlanmaktan kurtulmuşlar ve hatta amaçlarına nail olmuşlardır.

Fuzûlî, *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinde şöyle diyor:

"Hamd-i bî-bad ve senâ-yı bî-add ol mütekellim-i nutkâferîne ki, sefi-ne-i ümmîd-i sükkân-ı bihâr u buhûr-ı nazmı temevvüc-i istiğrak-ı Veş-suarâu yettebiuhumu'l-gâvûn'da müstağrak-ı girdâb-ı hirman itmiş iken, silsile-i istisna-i illellezîne âmenû bırakıp şuarâ-yı İslâmî sabîh ü sâlim sâbil-i necâta çekmiş..."¹

Görüldüğü gibi, burada Fuzûlî *Kur'an-ı Kerim*'in şiir ve şairler hakkındaki beyanına bütünü ile katılmakta ve şiirin insanî, imanî ve ahlâkî gayeler doğrultusunda icra edilmesi gereğini ifade etmektedir. Tabii bu sınırlandırma zannedildiği gibi şiiri ve edebiyatı ideolojik ve dinî alana hapsetme olmayıp, şiirin insanlığı azdıran, ferdi ve toplumu ifsad eden, onu mevhum birtakım güçler adına yönlendirip kendi kendine yabancılaştıran bir tarzda kullanılmasının reddedilmesi anlamındadır. *Kur'an*'da dışlanan şiir, hayata ve insana ait güzellikleri yansıtan, insan düşüncesinin ulvî âlemlerde kanatlanışı, bir anlamda Allah'ın insana kendi ruhundan üflediği yaratıcılık özelliğinin güzellikler sahasında çiçek açışı anlamındaki şiir değil, insanın telkine ve propagandanın zararlı etkilerine açık yönünü kullanarak yazılan ve onun üzerinde âdeta büyü etkisi bırakan, şairine de haksız bazı statüler sağlayıp bireyi ve toplumu demonik (şeytanî) alana çeken şiirdir. Tarih, ilahî vahyin aydınlatmasından uzun süre mahrum kalmış cahilî toplumlarda şiirin ve şairin üstlendiği bu etkili rolün canlı tanığıdır. Daima hakim güçlerin yanında ve emrinde bulunmaya zorlanan şiir ve şair, insanlığın yücelmesi yolunda çok olumlu roller üstlenirken, insanı istismar etme yolunda kullanıldığında da bugünün medya güçleri gibi zaman zaman yıkıcı bir unsur da olabilmektedir.

1. "Sonsuz hamd ve sayısız övgü, o nutku yaratan Mütekellim'e (Allah'a) olsun ki, nazım denizlerinin ümid gemisini 'Şairler; bunların arkasına hep zevk ve eğlence arayan şaşkınlar ve azgınlar düşerler...' (ayetinin şairlere) ölümlerini (getiren) dalgalanması esnasında ümitsizlik ve mahrumiyet girdabında batmaya mahkûm etmiş iken, 'Ama, iman edenler müstesna...' zincirini salıp İslâm şairlerini sahil ve salim bir şekilde kurtuluş sahiline çekmiş..."

Aynı doğrultuda olmak üzere, Fuzûlî, Hz. Muhammed'in de şiirin ve şairin bu olumsuz imajından uzak (berî) olması hususiyeti üzerinde durmuş ve ama onun şiir hakkındaki iltifatkâr sözleri ile de şiiri ve şairin değerini yücelttiğini ifade etmiştir.

Fuzûlî *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinde şöyle diyor:

"... ve dürûd-ı na-ma'dûd ol muhâtab-ı kelâm-ı mu'ciz-nizâma ki, fû-nûn-ı şi'ri 'mazzmûn-ı Vemâ allemnâbu's-şi're vemâ yenbağî leb, merdûd-ı tabâyî' kılmuş iken, lisân-ı hikmet-beyânı İnne mine's-şi'ri le hikme takrîr-i dil-pezîriyle makbûl-i kulûb-i ehl-i hâl itmiş ve senâ-yi bî-pâyân ü bî-riyâ ol kâfiye-i nazm-ı enbiyâya ki, adem-i iltifatları ile rûbte-i şi'r pâyeye-i ihâneite kalmış iken silsile-i saadet-intisâb-ı şerifleri ile fi'l-cümle derece-i itibâra yetmiş.

Ol dür-i dürc-i Ene efsab ki hikmet dâyesi
Şi'r şebdiyle leb-i can-perverin ter kılmamış
Şi'r bir zîverdir amma biz gibi nakıslara
Ol ki kâmilidir anı muhtâc-ı ziver kılmamış"².

Bilindiği gibi Hz. Muhammed şiirin ve şairin çok itibarda olduğu, şiirin hayatın ayrılmaz bir parçası olarak kabul edildiği, şairlere kutsallık izafe edildiği (çünkü her şairin bir cini bulunduğu ve şiirsel ilhamın şairlere bu cinlerce verildiğine inanılıyordu), şiirin bu özelliklerle de âdeta insanüstü bir alana taşıdığı bir toplumda yetişmiş ve o topluma elçi olarak görevlendirilmiştir. *Kur'an-ı Kerîm*, âdeta şiirin etkisini geçersiz kılarcasına, erişilmez bir belâgat ve fesahat mucizesi ile gelmiş ve bu özelliği ile de Cahiliye şairlerini susturmuştur. Bu sebeple, Hz. Muhammed hayatında hiç bir zaman şiir söylemeyerek, getirdiği vahiyleri şiir şaibesi altında bırakmaktan uzak durmuştur. Buna rağmen *Kur'an*'ın akılları durduran kelâm mucizesi karşısında şaşkınlığa düşen müşrikler yine de Hz. Muhammed'i şairlikle suçlamışlar ve *Kur'an*'ın Allah'tan gelmiş ilahî bir mesaj olduğu gerçeğini teslim etmekten kaçınmışlardır.

1b) Fuzûlî'ye göre, şiir kabiliyeti insana Allah tarafından ezelde bağışlanmıştır ve O'nun yardımı olmaksızın da kusursuz şiir söylenemez:

Kıt'a

*Zihî Sâni' ki levb-i câna kilk-i hüsn-i tevfiği
Ezelden iktiza-yı nazm-ı can-perver rakam kılmış*

- "... Ve nazım ve nizamı mucize olan kelâmın (Kur'an'ın) muhatabı (olan Hz. Muhammed) e sayısız övgü ve selâm olsun ki, 'Biz ona şiir öğretmedik, bu ona gerekmez de..' (ayeti)nin anlamı şiir hünerlerini insan tabiatının reddettiği birşey haline getirdiği halde, onun hikmetler saçan dili, 'Gönüle hoş gelen şiir hiç şüphesiz, hikmettendir' hükmü ile hal ehli insanların gönüllerinin makbulü yapmış ve sonsuz ve riyasız övgü o nebiler nazımının kafiyesi (olan Hz. Muhammed)ye olsun ki, iltifat buyurmadıkları için şiir rütbesi ihanet payesinde kalmış iken, (bu) mübarek (sözünün) zinciri ile bütünü ile itibar derecesine yükselmiş."

*Kemal-i şî'r kesbi mümkün olmaz bî-meded andan
Ana minnet ki tab'-ı nazm lutf etmiş kerem kılmış*³.

Türkçe Divan Mukaddimesi

Allah'ın insana bu bağıışı, O'nun en yüce ve erişilmez bir san'atkâr oluşundandır. Gökler ve yer de Sâni'-i hakîm olan Allah'ın sonsuz san'atının küçük birer nişanesidir:

*Sun'un eyvânında bir kandıldir nüb âsuman
San'atın dibâcesinden bir varak rûy-i zemîn*⁴.

LM, 102/d

İnsanı eşref-i mahlûkat olarak yaratan Allah, ona kendi ruhundan üflemiş, yani insana kendi sıfatlarından çok çok küçük nisbette de olsa bazı özellikler bağışlamıştır. İştirmek, görmek, kudret, kuvvet, kelâm, ilim, icad, merhamet, sevgi, gazab, ihsan, lûtufluk, cömertlik vb. Allah için düşünüldüğünde mutlaklık ifade eden, ancak insan için düşünüldüğünde de izafî anlam taşıyan sıfatlardır. İşte sanat (ve tabii olarak nazm) da Allah'ın insanoğluna kendi sıfatlarından biri olan "Sâni" sıfatının bir küçük tecellisi olarak bağışladığı özelliklerdendir.

1c) Fuzûlî'ye göre Allah mevzun kelâma (ölçülü ve düzgün söz) önem vermiş ve insan oğlunu güzel ve ölçülü sözden hoşlanan bir tabiatta yaratmıştır ve yine Allah, *Kur'an*'ın başına tac gibi Besmele'yi koyarak irfan ve idrak sahiplerinin kalplerine mevzun (vezinli, düzgün) kelimelerin sevgisini yerleştirmiştir:

*"... ve sipas-ı bî-kıyas ol nâzım-ı âsuman ü zemîne kim, besmele-i nazmın efsar-i fark-ı Furkan edip mezraa-i kulûb-i ehl-i irfan ü idrâke nihâl-i meveddet-i kelâm-i mevzun dikmiş ve mahzen-i esrar kılmış"*⁵.

1d) Güzel sözün ve şiirin insana ve topluma sağladığı birtakım pratik faydalar da vardır. Bunların birincisi, insanın herhangi bir masrafa girmeden, şiir sayesinde gönlünün türlü türlü neşe ve sevince dalması; ikincisi, şiirin, yazarının adını kalıcı kılması ve nihayet üçüncüsü de şiirin okuyuculara sağladığı zevk ve coşku.. Fuzûlî, *Farsça Divan*'ının mukaddimesinde bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

"Bir kimse iyice düşününce, derhal anlar ki, güzel sözün güzel hasse-

3. "Allah ne yüce bir yaratıcı (hikmetli bir san'atkâr)dır ki, can levhasına yardımının güzel kalemi, ezelden, can bağışlayan nazım ihtiyacını yazmıştır. O'nun yardımı olmaksızın mükemmel, kusursuz şiir söylemek mümkün olmaz. O'na minnet ki, insana nazm tabiatı lutf etmiş ve kerem kılmıştır.
4. Dokuz gök, senin kudretinin köşkünde bir kandildir; yeryüzü ise, san'atının önsözünden bir yapraktır.
5. "O göklerin ve yerin düzenini kuran (Allah)a benzersiz, ölçüsüz şükür olsun ki, nazımın besmelesini Kur'an'ın başına tac yaparak irfan ve idrak sahiplerinin kalplerinin toprağına ölçülü, düzgün söz sevgisi fidanını dikmiş ve sırlar mahzeni kılmış..." (Türkçe Divan mukaddimesinden)

leri vardır. Birincisi, onu söyleyen kimse hiçbir para sarf etmeden, bir zarar görmeden, gönlü türlü türlü ferah ve zevk duyar; ikincisi, şiir yazanın adı âlem sabîfesinde ebedî olarak kalır; üçüncüsü, o şiir başkalarına da zevk ve şevk verir."

Fuzûlî aynı mukaddimede yer alan bir şiirinde de benzer doğrultuda bir değerlendirmede bulunur: "*Cihanda bâkî bir zevk ve sürûr şarabını ancak şiir sakisi sunar.*"

1e) Şiir başlıbaşına bir ilimdir ve insanın olgunluğunun, mükemmelliğinin bir sonucudur. Bunu idrak edemeyenler zevk ehli olmayan, hisleri gelişmemiş insanlardır:

"*Şiir söyleyebilmek de kendi başına ayrı bir ilimdir ve kemal nevilerinden çok itibarda olan bir şubedir. Bunu inkâr edenler, onun zevkine erişemeyenler veya şiir söylemesini beceremeyenlerdir*" (Farsça Divan mukaddimesinden)

1f) Şiir gerçekten güzeldir; ancak şiirle meşguliyet, dikkat edilmezse, insanı ilim yolunda kazançlar elde etmekten alıkoyucu bir unsur olabilir. Fuzûlî bu düşüncesini yine *Farsça Divan*'ının mukaddimesinde şiire başluyuşunun macerasını anlatırken şöyle dile getirir:

"*Henüz çocuktum. Dünyada olup bitenlere ibret gözü ile bakıyordum. Marifetler dilberini kendime sevgili edinmiştim. Bu sevgilim ile sevişirken bazen yaratılışında gizli olan hararetili ihtiras ve aşk, istidadımın karşısına şiir sevgisi kapılarını açardı. Fakat ilim ve irfan kazanmaya karşı duyduğum alâka ve gayret beni bundan men ederdi. Şiir hakikaten güzeldir. Lâkin insanı ilim kazanmaktan alıkoyarsa o zaman iş değişir...*"

Fuzûlî'nin bu sözlerinden çıkarılacak sonuçlardan biri de, onun şiirin kaynağı hakkındaki kanaatidir. Görüldüğü gibi, Fuzûlî'ye göre şiirin kaynağı, yaratılışta gizli olan hararetili ihtiras ve aşktır. Gönlün derinliklerinde gizli olan bu ihtiras ve aşk, istidadın karşısına şiir kapılarını açar.

1g) Şiir bir sevdadır, ihtiras ve aşktan doğar; ancak bu seveda ilim ve irfan ile süslenmeli, zenginleştirilmeli ve kuvvetlendirilmelidir. Zira ilimsiz şiir, temelsiz bir duvar gibidir ve yine ilimden yoksun şiir, ruhsuz beden gibi cansız, hareketsiz ve revnaksızdır. Fuzûlî bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

"*Zaman zaman seveda-yı şî'r e'f'âlîme galib düşüp ve güruh güruh Leylî-veşler Mecnun gibi istima'-ı şî'r için başıma üşüp, şairliğim mukarrer oldu ve âvâze-i nazmım ile âlemler doldu ve şöbret-i tam buldu.*

Bejt

*Tabi'at şöbre-i şehr olmağa meyl-i temâm etdi
Ne pinhân eyleyem seveda beni rüsvâ-yı 'âm etdi*

*Bu hâle mukârin meşşata-i himmetim reva görmedi ki muhaddere-i hüsn-i nazmım pirâyeye-i ma'arifden bâlî minassa-i dehrde cilve kıla ve sarraf-ı isti'dâd-ı ulüvv-i rifatım rıza vermedi ki rişte-i silk-i şîrim ceva-bir-i ilimden ârî gerden-bend-i âlem ola. Zira ki ilmsiz şîr esası yok divar gibi olur ve esassız divar gayet de bi-i'tibar olur. Paye-i şîrimi hilye-i ilm-den mu'arrâ olmağı mücib-i ihânet bilip ve ilmsiz şîrden kâleb-i bî-ruh gibi teneffür kılıp, bir müddet nakd-i hayatım sarf-ı iktisab-ı fünûn-ı ilm-i aklî ve naklî ve hâsıl-ı ömrüm bezl-i iktibas-ı fevaid-i hikemî ve hendesî kılmağın mürur ile leâlî-i esnaf-ı hünerden şâhid-i nazmıma pirâyeler müretteb kıldım ve tedricle tettebbu'-i ehadis ü tefâsîr idüp fazîlet-i şî're mezemmet isnâdı nakz-ı himmet olduğunun hakikatın bildim."*⁶

Görüldüğü gibi, Fuzûlî'ye göre ilim, şiiri ayakta tutan bir temeldir; onu kuvvetlendirir, süsler, kalıcı kılar ve ebedileştirir. Yani ilim, şiirin bir nevi gıdasıdır. *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinden iktibas edilen bu pasaj bize eski şiirimizin kaynakları hakkında da önemli bilgiler vermektedir. Fuzûlî'ye göre bütün aklî ve naklî fenler, hikmet ve hendese, hadis, tefsir v.b. İslamî ilimler, şiire hayat veren bilgi kaynaklarıdır.

1h) Fuzûlî'ye göre, şiirin asıl sermayesi derttir; gönlünde ızdırıp, dert bulunmayan, ciğeri yaralı olmayan insanın şiiri tat ve zevkten uzak olur. ızdırıp ve dert şiiri etkili kılar.

Fuzûlî bu kanaatlerine kendi kendine yaptığı bir iç muhasebesi sonucunda ulaşır. Neş'e, şarap ve padişahların ilgisinin şiirin ortaya çıkışına müsait bir zemin oluşturduğuna inanan Fuzûlî'nin bir yanına, odasına girip kendisine nasihatlar veren bir dosta benzettiği ve şiir söylemeğe muvaffakiyet kimliği ile karşısına dikilen diğer yanı, sultanlarla musahabetin, şarabın, eğlence ve mal mülk düşkünlüğünün şiir için bir âfet olduğunu hatırlatır ve şöyle der:

"... Sen bu mihnet beşiğinde meşakkat sütü ile beslenmiş ve buranın suyu ve havası ile yetişip büyümüşsün. Biliyorum ki sen dertli yaratılmış-

6. "Zaman zaman şiir tutkusu davranışlarıma galip gelerek, hölük bölük Leylâ yüzlüler şiir dinlemek için başıma üşüşti; (böylelikle) şairliğim karar buldu ve şiirimün ünü ile âlemler doldu ve tam bir şöhret buldu.

Beit: Tabiat, bütün şehrin diline düşmeye tam anlamı ile niyetlendi. Ne gizleyeyim, tutku beni âleme rüsvâ etti.

Bu duruma uygun olarak, himmetimin meşşatası (gelin süsleyen kadını) reva görmedi ki şiirimün güzel gelimi bilgi ve kültür süsü ile süslenmeden zaman koltuğunda arz-ı endam etsin ve yüce rütbeli isti'dadımın sarrafı razı olmadı ki şiirimün ipekten yapılmış gerdanlık ipliği ilim mücevherlerinden yoksun olarak âlemin boynuna asılmış olsun. Zira ki; ilimsiz şiir, temelsiz duvar gibi olur ve temelsiz duvar ise gayet itibarsız olur. Şiirimiz payesinin ilim ziynetinden yoksun olmasını haksızlık olarak bilip bir müddet hayatımın nakdini aklî ve naklî ilimlerin kazanılmasına sarf edip ömrümün haslatını hikmet ve hendese kazançları edinmek için harcadığımdan, giderek çeşitli hüner incilerinden nazmımın güzeline süsler düzenledim ve yavaş yavaş hadis ve tefsir hakkında etraflı bilgi edinip, şiir erdemine kınanacak iş gözü ile bakmanın himmet yoksunluğu olduğu gerçeğine ulaştım." (*Türkçe Divan* mukaddimesinden)

sın. Dert ise şairliğin sermayesidir. Şair olmak için zevk ve safa lazımdır, deme; dertten bahset ki, şiir yarışında müsabakayı kazanan derttir.

Şiir

Gönlünde bir derdi bulunmayan, ciğeri yaralı olmayan insanın şiirinde tat vardır zannetme. Zevk ve safa, huzur ve rahat şiire zevk vermez. Asıl, ızdırabın doğurduğu şiir müessir olur." ⁷

1i) Fuzûlî ilgi ve talebin şiire geçerlilik verdiği ve onun değerini artırdığına inanmaktadır. Ona göre, eğer şiirin kıymeti bilinseydi şairler daha nice nice gizli şiir hazineleri açığa çıkarırlardı. Şairimiz, *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinin sonunda vefalı insanlardan özür dileme kısmında haset çekênlere ve şiirini beğenmeyenlere seslenirken bu düşüncelerini şöyle dile getirir:

*İnsâf ver ey hasûd insâf
Ta'n etme ki cevherin değil sâf
Abvâlimi gör harâb u muztar
Endûh-ı zemâneden mükedder
Söz da'iresi değil bu abvâl
İnsaf bana kim olmazam lâl
Benden tama' etme fikr-i sâib
Abvalimedir sözüm münâsib
Azdır deme cevher-i safâsın
Bir sor ki ne verdiler bahâsın
Billâh ger olaydı bir harîdâr
Bin genc-i nihân kılurdum izbâr*⁸.

LM, 3026-3031

1j) Fuzûlî, şiir hakkında yaptığı umumi değerlendirmeler yanında şiirin çeşitli neveleri hakkında da birtakım kanaatler ileri sürmüştür. Bu kanaatler arasında meselâ gazel hakkındaki görüşleri oldukça ilgi çekicidir. Şairimiz *Farsça* ve *Türkçe Divan*larının ön sözlerinde, tezadlarla süslü ruh halinin bir yansıması olarak önce gazel hakkında övgü dolu ifadeler kullanmış, hemen arkasından gazeli pek fazla önemsemeyen, buna karşılık kaside ve muamma türlerini mühimseyen görüşler ileri sürmüştür.

Mesela *Türkçe Divan* mukaddimesinde gazel için şu övgü dolu mısralar yer alır:

7. *Farsça Divan* mukaddimesinden.

8. "İnsâf et ey kiskanç insaf! Cevherin saf değil, diyerek beni kınama! Harap ve çaresiz, talihin sıkıntısı ile kederlenmiş halimi gör... Bu hal söz ile anlatılacak bir hal değildir, insaf et bana, çünkü ben dilsiz değilim. Benden isabetli fikir isteme; sözüm halime uygundur. Saflığının mücevheri azdır, deme; bir sor ki, acaba karşılık olarak ne verdiler. Allah bilir ki, eğer bir alıcı olsaydı, ortaya bin gizli hazine çıkarırdım."

Kıt'a

Gazeldir safâ-bahş-ı ehl-i nazar
 Gazeldir gül-i büsitân-ı hüner
 Gazâl-i gazel saydı âsân değil
 Gazel münkiri ehl-i irfan değil
 Gazel bildirir şâirin kudretin
 Gazel arttırır nâzımın şöhretin
 Gönül gerçi eş'âra çok resm var
 Gazel resmin et cümleden ihtiyar
 Ki her mahfelin zînetidir gazel
 Hired-mendler san'atidir gazel
 Gazel de ki meşhur-i devran ola
 Okumak da yazmak da âsân ola⁹.

Türkçe Divan Mukaddimesi

Bunun yanında, yine aynı mukaddimede gazel cüz'iyat (önemsiz, değersiz, ufak tefek şey) olarak tarif edilmiş ve gazel yazmak için vaktin ziyan edilmemesi gerektiği ifade edilmiştir:

"... Amma iktiza-yı zemân kemâl-i istiğnaya rubsat vermedi ki sarraf-ı hired nakd-i evkatı sarf-i tesânif-i mu'tebere etmekte iken bu cüz'iyâyata zayi ede ve şabbâz-ı tabiat muazzam saydlar gözedir iken bir muhtasar şikâr ardınca gide; na-çâr mahmil-i itibarında bu ilave lazımdır diyu zaman-ı tufûliyyetimde sâdir olup, müteferrik olan gazellerden bir muhtasar divan cem' etmek salâhın gördüm.."10.

Yine *Farsça Divan* mukaddimesinde kaside, muamma ve gazel ile ilgili şu görüşlere rastlanır:

"... Lâkin kolay anlaşılmasız bir üsluba ve mazmun inceliğine karşı yaratılışında bir sevgi vardır. Bunun için kalemim daima kaside ve muammaya meylediyordu. Gazel yazmak hatırıma gelmiyordu. Çünkü gazel, âşkın gönül derdini şefkatli sevgilisine açması veya ma'sukun kendi halini sadık aşıkına bildirmesi için yazılır. Bu alâka ise yeni yetişen gençler arasında veya temiz yürekli gençlerle arkadaşlık etmenin verdiği zevk ve heyecan ile olur. Gazel üslubunda mübbem mazmunlar, muğlak

9. Kıta

Gözde insanları eğlendiren, gazeldir. Gazeldir hüner bahçesinin gülü. Gazel ahusunu avlamak kolay değildir ve gazelin değerini inkar eden irfan ehli sayılmaz. Şairin kudretini gazel bildirir. Şairin şöhretini artıran da gazeldir. Ey gönül, gerçi şiir için çok şekil vardır; ama sen hepsinin arasından gazeli seç. Çünkü her meclisin süsüdür gazel. Akıllılar sanattır gazel.

Öyle gazel de ki, dillerden düşmez olsun; okuması da yazması da kolay olsun.

10. "Ama zamanın gerektirdiği şeyler tam bir istiğnaya fırsat vermedi ki, akıl sarrafı vakit nakdini itibarlı eserler için harcamakta iken bu önemsiz şeye (gazel yazmaya) harcamasın ve tabiat doğanı büyük avlar gözlemekte iken bir küçük av ardınca gitmesin... Çaresiz itibarımın mahmilinde bu ilave de lazımdır, diyerek çocukluk zamanımda ortaya çıkmış olan tek tek gazellerden bir kısa divan toplamının uygun olacağını düşündüm." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)

lafızlar kimseye bir beyecan vermez. Gazelin kendine mahsus bir dili ve muayyen bir kelime âlemi vardır."

1k) Şiir ile ilgili değerlendirmeler, tahliller ve tenkidler yapanların mutlaka şiir zevkinden haberdar olmaları gerekir; bu zevkten mahrum olanların, şiiri bilmeyen ve yaşamayanların şairleri uluorta kınamaları yanlıştır:

Kıt'a

*Şi'ir zevkinden olmayan âgâh
Ehl-i nazmı mezemmet eylemesin
Kendi cebline i'tiraf etsin
Her kerâmâta sihri söylemesin*¹¹.

Türkçe Divan Mukaddimesi

2. Fuzûlî'nin kendi şairliği ve eserleri hakkındaki değerlendirmeleri: Fuzûlî şiir hakkındaki bu umumi kanaatlerinin dışında, bizzat kendi şairliği, yetiştiği muhit, bu muhitin şiirinin oluşumundaki etkisi, beklentileri, hayal kırıklıkları, çeşitli nazım şekilleri ve yazdığı şiirler ve Divanı hakkında da birtakım değerlendirmelerde bulunmuştur. Bir Divan şairinin Divan şiirine ve şairine yaklaşımının önemli ipuçlarını bulacağımız bu değerlendirmeleri şöylece sıralayabiliriz:

2a) Fuzûlî, şiir sevgisinin kendisine ezelden bağışlanmış olduğuna inanmaktadır. Şairimiz bunu *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinde şöyle dile getirmektedir:

"Benim ki sahife-i cibilletimde bidâyet-i rûz-i ezelden kilik-i kaza harf-i muhabbet-i nazm rakam kılmış idi ve hadîka-i hilkatimde bidayet-i fitratdan tohm-i meveddet-i mevzûniyyet ekilmiş idi (Türkçe Divan Mukaddimesi)"¹²

Fuzûlî yine bu cümleden olmak üzere, Allah'ın iradesi ve yardımı ile nazım ve nesre hakimiyetin kendisine bağışlandığına, artık söz ülkesinin padişahı olma sırasının kendisine geldiğine inanmaktadır. Bu yoldaki sözleri Fuzûlî ona bu konuda bazı telkinlerde ve nasihatlerde bulunan muhayyel bir dosta söyletmektedir:

"Bir gün bir nigâr-ı müşgîn-bat, ki dane-i hâline müşg-i Hoten demek bata idi ve zülfi reşkinden nâfe-i Tatar'ın rûzgarı kara idi, serv-i revân gibi hırâmân hırâmân ben üftâdesine sâye-i merhamet saldı ve şirin şirin

11. Kıt'a

Şiir zevkinden anlamayanlar şairleri tenkid etmesinler; bunlar kendi cahilliklerini itiraf etsinler de, her kerâmete silir demesinler.

12. "Benim yaradılışımın sahifesinde kaza kalemi ezelden beri şiir (nazmı) sevgisi yazısını yazmıştı ve tabiatımın bahçesinde ölçülülük, güzellik sevgisi tohumu ekilmiş idi."

kelimâtila hatırım sorup gönlüm aldı. Esnâ-yı muhaveret ve hîn-ı musâ-habetde eyitdi ki:

Ey şükûfe-i bûsîtan-ı fesâhat ve ey sebze-i nevbahâr-ı hüsn-i ibâret, li'l-labi hamd irâde-i tevfîk-i Sübhanî ve meşîyyet-i te'yid-i Rabbânî memâlik-i fûnun-ı nazm ü nesr teshirin sana müyesser etmiştir ve nevbet-i riyâset-i ekalim-i sühan tedric ile sana yetmiştir. Egerçi Arab'da ve Acem'de ve Türk'de yegâne kâmiller çoktur, amma sen gibi cem'-i lisana kadir câmi'-i fûnûn-ı nazm ü nesr yokdur."¹³.

2b) Fuzûlî ömrü boyunca doğduğu topraklardan dışarı çıkamamış, çok istediği halde Osmanlı ülkesinin payitahtını, diğer kültür merkezlerini gezip dolaşarak oralardan şiir ve hikmet buketleri derememiştir. Şairimiz bir taraftan bu durumdan şikayet etmekte, diğer taraftan da bunun önemli bir eksiklik sayılamayacağını, zira yaşanan toprakların itibarının kişinin istidad ve kabiliyetini olumsuz yönde fazla etkilemeyeceğini; cahillerin, bayındır ülke insanı olmakla itibar kazanamayacağı gibi, bilgili insanların da çöllerde durmakla vahşi ve medeniyetsiz sayılmasının düşünelmeyeceğini açık yüreklilikle ifade etmektedir:

"Ümmüddir ki, ashâb-ı fesâhat ve erbâb-ı belâgat müşâhede ve mütâlaa kıldıkda menşe ve meulidim Irak-ı Arab olup, temâmî-i ömründe gayr memleketlere seyahat kılmadığımdan vâkıf olduğda bu illeti mucib-i sukut-ı i'tibâr bilmeyeler ve mahall ü makamıma göre rütbe-i isti'dâdına hakâretle nazar kılmayalar. Zira i'tibâr-ı vatan isti'dâd-ı zâta te'sir etmez ve toprakda yatmakla tûlâdan cila gitmez; ne ehl-i bilâd olmakla nâdân sâhib-kabul olur ve ne beyâbanlarda durmakla dânâ kabûl-i vahşet kılur."¹⁴.

Bu sözlerin hemen ardından, şairimiz tekrar şiirlerinde Rum ve Tatar edib ve şairlerinin elfaz ve ibarelerinden bezek bulunmaması, eserlerinin o memleketlerin latifeleri ve darbimeselleriyle süslenmemiş olması sebebiyle özür beyan etmekte ve yine bunun önemli bir eksiklik sayılamayacağını, zira her ülke şairlerinin diğer ülkelerin âriyet (ödünç) sayılabilecek mazmun, ibare, latife ve darbimesellerini kullanmasının şart da ol-

13. "Bir gün kara yağız bir güzel ki, ben'ine Hoten miski demek hata olurdu ve saçının kokusunu kıskandığından Tatar miskininin talihî kararımıştı- yürüyen servi gibi salına salına ben düşkününe merhamet gölgesi saldı ve tatlı tatlı sözlerle hatırımı sorup gönlümü aldı. Konuşma ve sohbet esnasında dedi ki: Ey fesahat bostanının çiçeği ve ey güzel sözler ilkbaharının çimeni; hamd olsun ki, Allah'ın yardımı ve desteği nazım ve nesir sanatları ülkesinin hakimiyetini sana müyesser etmiştir ve söz ülkesinin reisliği sırası artık yavaş yavaş sana gelmiştir. Gerçi Araplar, Acemler ve Türkler arasında eşsiz kâmiller çoktur, ama senin gibi sözün güzelini toplamaya kadir nazım ve nesir sanatları ustası yoktur." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)
14. "Ümidim şudur ki, fesahat ve belagat sahipleri iyi düşünüp araştırarak doğduğum ve yetiştiğim yerin Irak-ı Arab olduğunu ve bütün ömrüm boyunca başka ülkelere seyahat etmediğimi öğrendiklerinde, bu illeti itibar düşürücü bir şey bilmesinler ve yerime yurduma göre kabiliyetimin derecesine hakaretle bakmasınlar. Zira vatanın itibarı kişinin itibarına tesir etmez ve toprakda yatmakla yıldızdan parlaklık gitmez; ne şehirlî olmakla bilgisiz kişi kabul edilen birisi olur, ne de bilgili kişi çöllerde durduğu için vahşi sayılır." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)

madığını ve âdeta şiir ve edebiyatın neşvünemasına müsait toprakları gezip görememiş, sultanların ilgisine mazhar olamamış bulunmanın kendisinde uyandırdığı eziklik ve isyan duygusu ile bütün bunları küçümsemekte ve bu sefer şiirini yücelten şeyin Kerbelâ toprağının bereketi olduğunu ileri sürmektedir:

"Tevakku' budur; umumen ehâli-i izz ü i'tibârdan, hususen büleğâ-yı Rum ü füsehâ-yı Tatar'dan ki, eger şâhid-i hüsn-i ibâretimde ol diyârın elfaz ü ibaretlerinden ziver olmasa ve muhaddere-i nazmım ol mülklerin letâif ü darbimesellerinden zîb bulmasa, bu dâ'iyi ma'zur buyuralar. Zira her mülkün ehline âriyetden âr gelür ve her tâifede her ne kim var ise tetebbu-i ağıyârı mucib-i gayret bilip bu diyârın istilâhâtı gayre makdur olmamak özhâkimuz yeter, bîhûde taarruzdan ne biter. Li'llahi'l-hamd ü vel'-minne ki, hâk-i Kerbelâ sâir memalik iksirinden eşref olduğu ma'lumdur ve rütbe-i şîrimi her yerde büleend eden hakikatde bu mefhumdur."¹⁵

Aynı tezatlı ruh halinin akislerine *Farsça Divan*'ının mukaddimesinde de rastlamaktayız. Fuzûlî burada kendi kendisi ile mücadelesini, çelişkilerin süslediği ruh halini bize küçük bir sahne ile sergiler. Bir gün şiir söylemeğe muvaffakiyet, bir öğütçü sıfatıyla şairimizin yalnız başına oturduğu odasına girer ve onunla sohbet etmeğe başlar. Şiirin güzelliklerinden bahseden ve onu şiir yazmağa teşvik eden bu, şiire isti'dad nasihatçısına Fuzûlî şöyle yakınır:

"Dedim

Ey sevgili dostum, şiirin birçok âlât ve edevâta ihtiyacı vardır. Bu aletler olmadan bir san'ata başlamak güçtür. Bununla meşgul olan ve bu çölgü aşıp geçen eski şairler güzel huylu sultanların riayetine mazhar olmuşlar; zevk sahibi büyükler ile düşüp kalkmışlar, Cennet gibi bahçelerde gezip dolaşmışlar, tatlı şaraplar içerek neşelenmişler; güzel nağmeler dinlemişler; ay gibi güzeller görüp onlarla vakit geçirmişler, bu saadet içinde san'atlarının kemaline ermişler...

Zavallı seveda-zede, benden şiir istemek çok tubaftır. Zira benim doğduğum ve yaşadığım yer Irak-ı Arap'dır. Burası sultanların gölgesinden uzak ve abalisinin şiuursuzluğu, idraksizliği yüzünden harap kalmış bir yerdir.

Burası bir bahçedir ki, salınan servileri, sam rüzgârının girdibadları;

15. "Umumen izzet ve itibar sahiplerinden, hususen de Rûm (Anadolu) beliğlerinden ve Tatar fasihlerinden beklentim şudur ki; eğer güzel sözlerimin dilberinde o diyârın lafızları ve ibarelerinden bezek olmasa ve nazmımın gelini o ülkelerin latife ve darbimesellerinden süs bulmasa, bu duacıyı mazur görsünler. Zira her ülkenin ehline, ödünç alınan şeylerden utanç gelir ve her toplumda her ne kim var ise, diğer ülkelerin sahip olduklarının mahiyetini anlamaya çalışmayı gayret sebebi bilmesinin zaruri olduğu, ancak bu diyârın istilâhlarının başka ülkelerin insanları için gerekli olmadığı, özrümüz olarak yeter." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)

açılmamış goncaları, mazlum şehid mezarlarının kubbeleridir. Burası bir zevk meclisidir ki; şarabı, parçalanmış ciğerlerin kanı; musikisi, avare gariplerin iniltileridir. Ne mihnet artıran sabrasında bir rahet rüzgârı esmiş, ne de belalarla dolu çölünde tozları (gamları) yatıştırarak bir şefkat bulutu ümidi belirmiştir. Böyle bir çile bahçelerinde gönül goncası nasıl açılır ve dil bülbülü ne terennüm eder?"

Fuzûlî'nin bir şair hassasiyeti ile dile getirdiği ve aslında gerçek duygularını bütün samimiyeti ile ortaya koyduğu sızlanmalarına karşılık şiire istidad öğütçüsü şöyle cevap verir:

"Ey dertli,

Sultanlarla müsahabet etmek, başkalarının basedini çekmekten başka bir şeye yaramaz. Şarabın neş'esî ise ebedi azabı muciptir. Nedimlerle sohbet etmek, insanın mubayyilesini işgal eder, onu kendi tabayyülatı ile başbaşa kalmaktan alakor. Malın çokluğu, gönül sahiplerini gaflete sevk eder. Hamd olsun, bu âfetlerden uzak bir diyardasın. Bu gibi kötü şeyleri icap ettirecek vesileler orada yoktur. Bil ki, hakiki sevgilinin güzelliğine aşık ve İlahi sevgi şarabı ile sarhoş olup dünya lezzetlerinden el etek çeken, nefesine tabi olmayan birçok veliler, mübarek insanlar, şeybler ve alimler, ıstırap kılıcı ile helâk olunca bu diyarda toprağa kalbolmuşlardır. Bu diyarın toprağı mazlumların kanı ile karışmıştır; o şehidlerin kanları bu topraklara dökülmüştür. Allah'ın kaza ve kaderi senin çamurunu bu toprak ile yoğurmuş ve mukadder nasibini bu toprağın üzerine yazmıştır. Sen bu mihnet beşiğinde meşakkat sütü ile beslenmiş ve buranın suyu ve havası ile yetişip büyümüşsün. Biliyorum ki sen dertli yaratılmışsın. Dert ise şairliğin sermayesidir. Şair olmak için zevk ve safa lazımdır, deme; dertten bahset ki, şiir yarışında müsabakayı kazanan derttir.

Şiir

Gönlünde bir derdi bulunmayan, ciğeri yaralı olmayan insanın şiirinde tat vardır zannetme. Zevk ve safa, huzur ve rahet şiire zevk vermez; asıl ızdırabın doğurduğu şiir müessir olur."

Şiire isti'dad nasihatçısının bu cevabî sözleri, aslında Fuzûlî'nin kendi kendini bir tesellisidir. Fuzûlî'nin gönlünün derinliklerinde fırtınalar koparan bu yakıcı tezat, onun dilinde bu emsalsiz şiir güzelliği ile kelimelere dökülmüş; böylelikle büyük bir duygu ve sanat adamının iç âlemi; çekilen acılar, içine düşülen yıkıcı beklenti fırtınası, takdir edilmeyişin, kıymeti bilinmeyişin doğurduğu kırıklık ve var olanla teselli duyguları arasında gidip gelen gizli bir isyan dalgası halinde tabloluşarak karşımıza çıkmıştır.

2c) Fuzûlî, şiirlerini "dünya görmemiş yavrular, gurbet çekmemiş ye-

timler'e benzetmekte, o şiiirler nereye ulaşırsa onlara hürmet edilmesini dilemektedir. Çünkü onlar mübarek beldelerin toprağı, suyu ve havası ile yetişmiş, olgunlaşmışlardır:

"Şiirlerimin gerek terkibinde, gerek mazmununda bazı hatalar, şuara ıstılabına aykırı cihetler görürlerse, onları affetsinler. Necef ve Kerbelâ toprağında yetişip burc-i evliya olan Bağdad'ın suyu ve havası ile yetişen bu dünya görmemiş olan yavrular, gurbet çekmemiş yetimler, sefer esnasında nereye uğrarlarsa onları hürmet ve itibar ile karşılasınlar.

Şiir

Fuzûlî, benim makamım Kerbelâ toprağı olduğu için şiirlerim nereye giderlerse onları hürmetle karşılamak lazımdır. Benim şiirlerim altın değil, gümüş değil, inci değil, la'l değil, topraktır; fakat Kerbelâ toprağıdır." (Farsça Divan mukaddimesi)

2d) Fuzûlî'ye göre, diğer memleket topraklarından üstün olan Kerbelâ toprağının şerefleştirdiğı şiirlerinden oluşan ve şöhretli bir muhabbet-name olup füsunkâr tabiatının ve sihirbaz idrakinin neticesi durumundaki bu çocuk şöhret ve övgü kazanmak için gurbete, ticarete çıkmıştır:

"İlâhî bu mahabbet-nâme-i namî ve bu ferzend-i dil-bend-i giramî ki, zâde-i tab'-ı füsûn-sâz ve netice-i idrak-i sihr-perdâzımdır, emti'a-i acz ü niyaz ve bedreka-i suz ü güdâz birle azîmet-i gurbet itdi ve cevâhir-i ma'nâ virüp akmişe-i tabsîn almağa feza-yı âleme mahmil-i ticaret yürütdi." 16.

Şairimiz bu sözlerinin devamında, gurbete çıkan bu çocuğun nereye varsa işinin rast gitmesini, adımlarının mübarek ve uğurlu ve latif matla'ını hayırlı ve kutlu olmasını Allah'dan dilemektedir:

"Nitekim tevfik-i inayet hem-râb idüp mazik-i ademden nüzbet-gâb-ı vücuda getürdüñ, te'yîd-i merhamet mu'avenet idüp vâdî-i gaybetden badiye-i şühûda yetürdüñ; ne diyara gitse ve ne vilayete yetse makedem-i şerîfin mübarek ve meymun ve matla'-ı latîfin buceste ve hümayun idesin" 17.

Daha sonra, cihanı dolaşan bir mahbub ve güzel bir sevgiliye benzettiğı Divanını, umumi olarak fesad ehlinden, hususi olarak da, biri kabiliyetsiz kâtip, biri kötü okuyucu ve biri de hasedci olmak üzere üç kötü

16. "İlâhî, bu namli muhabbetname ve bu ulu kişilerin gönül bağladığı divan -ki, füsunkâr tabiatının çocuğı ve sihirli söz söyleyen idrakimin neticesidir- acz ve niyaz emtiası ve yanıp yakılma kılavuzu ile gurbete çıkmaya niyetlendi ve mânâ cevherleri verip övgü kumaşları almak için âlemin uçsuz bucaksız sahasına ticaret mahmili (yükü) yürüttü." (Türkçe Divan mukaddimesi)
17. "Madem ki lutf ve ihسانını yoldaş edip onu yokluğun darlığından varlığı ferahlığına getirdin, merhametinle destekleyip yardım ederek gayb vadisinden şehadet kırına ulaştırdın, hangi diyara gitse ve hangi şehre ulaşsa şerefli adımlarını mübarek ve uğurlu, latif matla'ını hayırlı ve kutlu edesin." (Türkçe Divan mukaddimesi)

huylu taifenin zararlarından koruması için Allah'a yalvarmaktadır:

"İlâhî, bu mabbub-ı cihan-peymâyı ve bu şâhid-i ra'nâyı, ki, meşşata-i lutfun ruhsârına ziynet virmişdür ve hilye-i tevfikin piraye-i hüsnin rütbe-i kemâle yetürmişdür, umumen ehl-i fesaddan, hususen üç tâife-i bed-nihâddan hısn-ı himâyetinde masûn ve mabrûs idesin.

Biri ol kâtib-i na-kabil ve mümlî-i câhil ki, hâme-i muhalif-tabrîri tîşe-i bünyan-ı ma'arifdir ve kilik-i küdüret-te'sîri mi'mâr-ı binâ-yı zebârifdir, gâh bir nokta ile muhabbet'i mihnet gösterir ve gâh bir harf ile ni'meti nakme tokutur.

Kıt'a

Kalem olsun eli ol kâtib-i bed-tabrîrin
Ki fesad-ı rakamı sûrumuzu şûr eyler
Gâh bir harf sukutiyle kılur nâdir'i nâr
Gâh bir nokta kusuriyle gözü kör eyler.

Biri ol nâkıs-ı bed-sevad ki tab'ı nâ-mevzuniyle mecâlis ü mehbâfilde da'vâ-yı isti'dad kılup şî'r okudukda nazmı nesrden seçilmeye ve edâ-yı süsti ile şâhid-i ma'nâ cemâlinden nikab açılmaya.

Kıt'a

Bî-nasîb olsun na'îm-i bulddan ol zîşt kim
Na-mülâyim lehcesi mevzunı nâ-mevzun ider
Tîşe-i lafz-ı binâ-yı nazmı vîran eyleyüp
Süst güftârı fesabat ehlini mağbun ider

Ve biri ol hâsid-i cefâ-pîşe ve mu'anid-i hatâ-endîşe ki; tab'-ı nâ-mevzunı ile da'vâ-yı şî'r ide, ama dekayık-ı eş'âra sahib-şu'ur olmaya ve idrâk-i rekikle laf-ı nazm ura amma bakayık-ı güftâra rah-ı tasarruf bulmaya, la-cerem based dâde-i insafın kûr idüp idrakine i'timad ide ve cabiller huzurunda bî-hude bî-hude laflar urup ve herze herze dabller eyleye, ta kim şî'rden zevk-i istima' gide.

Kıt'a

Hazandır gülşen-i 'irfana hâsid
İlahî hâsidi hâr eyle dâim
İşidür ma'rifet ehline azar
İlahî hâsidi zâr eyle dâim¹⁸

18. "İlahî, bu cihanı dolaşan mahlubu ve güzel sevgiliyi -ki, lutfunun meşşatası yüzünü süslemiştir ve yardımının mücevheri güzelliğini son hadde ulaştırmıştır- umumi olarak fesad ehlinde, hususi olarak da üç kötü huylu topluluktan himayenin kalesinde saklayıp koruyasın: Biri, o kabiliyetsiz kâtip ve câhil yazıcı ki, aykırı yazan kalemi bilgi binasını yıkan bir baltadır ve yalancı süsler ve gösterişler binasının mimarıdır; gâh bir nokta ile "muhabbet'i "mihnet" gösterir ve gâh bir harf (yanlışlığı) ile "ni'met"i "nakmet" (intikam alma) okutur.

Kıt'a

Kalem olsun (kalem gibi kurusun) eli o kötü yazan kâtibin ki yazısının bozukluğu, sûrumuzu

2e) Fuzûlî bir şair olarak anlaşılmaz bir üslûba karşı yaradılışında bir alaka bulunduğunu, bu sebeple de daima kaside ve muammaya meylettğini ifade etmektedir. Fuzûlî'ye göre gazel, cüz'iyat (ehemmiyetsiz, değersiz, ufak tefek şey)dir; buna karşılık kaside ve muamma ise muteber eserlerdendir ve tabiat doğanının yakaladığı muazzam avlardır:

"El-hak bu kelimât-ı dil-pezîri ki ol bi-nazîrden işittim, mazmun-ı kelâmın mahz-ı nasihat görüp icab-ı iltimasına ikdam ettim. Amma iktizâ-yı zemân kemâl-i istiğnâya ruhsat vermedi ki sarrâf-ı hired, nakd-i evkatı sarf-ı tesânif-i mu'tebere etmekte iken bu cüz'iyata zayi ede ve şabbâz-ı tabiat muazzam saydılar göze dir iken bir muhtasar şikâr ardınca gide." 19

"Lâkin kolay anlaşılmaz bir üslûba ve mazmun inceliğine karşı yaratılışında bir sevgi vardır. Bunun için kalemim daima kaside ve muammaya meylediyordu." (Farsça Divan mukaddimesi)

3. Fuzûlî'nin şiir, şair ve bunlarla ilgili kavramlara bir şair olarak yaklaşımı: Bildirimizin başında da ifade ettiğimiz gibi, Divan şairleri gerek dış ve gerekse iç dünyalarında gözlemledikleri her vakıayı, hissettikleri her duyguyu şiirlerine dahil etmişler ve objektif ve sübjektif âlemi sahip oldukları estetik değerlerin süzgecinden geçirerek renkli ve canlı tasvirler, orijinal hayaller vücuda getirmişlerdir. Şiire konu olan bu şey, bazen bir tabiat hadisesi, bazen bir dinî bilgi, tarihi bir malumat, gündelik hayata ait bir sahne, örf, âdet, gelenek, çok bilinen bir hikâye, sosyal hayatın hemen her safhasına ait çok sayıda görünümünden biri olabileceği gibi; şiir, şair, hayal, fikir, şiirin neveleri, velhasıl şiir ve şair ile alâkalı akla gelebilecek bütün maddî ve manevî unsurlar olabilir. Divan şiirinin bu malzemeler açısından tahlili, bu büyük edebiyatın estetik yanının tesbiti

(şenliğimizi) şûr (kargaşalık) eyler. Gâh bir noktayı düşürerek "nadîr"i "nar" yapar, gâh da bir nokta kusuru ile "göz"ü "kör" eyler.

Biri o körü okuyan cahil ki, düzgün olmayan tabiatı ile meclislerde ve mahfillerde kabiliyetli olduğunu iddia edip şiir okuduğunda, nazmı nesirden seçilmez ve sölpük şivesi ile mânâ sevgilisinin yüzünden örtü açılmaz.

Kıt'a

Ebedilik cennetinden nasip alamasın o çirkin ki; uygun olmayan şivesi ölçülüğü (vezinliyi) ölçüsüz (vezinsiz) hale getirir; lafzının baltası nazım binasını yıkar da gevşek sözleri fesahat sahiplerini şaşkınlığa düşürür.

Ve biri de o eziyet verici kiskanç ve hatalı düşünen inatçıdır ki; düzgün olmayan tabiatı ile şairlik iddiasında bulunur, ama şiirin inceliklerinden habersizdir ve kusurlu anlayışı ile nazm (şiir) lafı eder, fakat sözün hakikatlerine sahip olma yolunu bulmaz; açıkça, kiskançlık insaf gözünü kör edip idrakine güvenir ve cahiller huzurunda boş boş lakırdılar eder ve saçma sapan fikirler ileri sürer, ta ki şiirden dinleme zevki gider.

Kıt'a

Kiskanç, irfan gülşeni için bir sonbahar (mevsimi) dir. Allahım, kiskançı daima hor eyle!.. İşi, marifet sahiplerini azarlamaktır; İlahi, hasedciyi daima ağlatıp inlet! " (Türkçe Divan mukaddimesinden)

19. "... Doğrusu, o benzersiz güzelden bu gönül okşayıcı sözleri işittiğimde, sözünün taşıdığı anlamı tam bir nasihat olarak değerlendirip tutulması yoluna gittim. Ama zamanın gerektirdiği şeyler tam bir istiğnaya fırsat vermedi ki, akıl sarrafı vakit nakdini itibarlı eserler için harcamakta iken, bu önemsiz şeye (gazel yazmaya) harcamasın ve tabiat doğanı büyük avlar gözlemekte iken bir küçük av ardınca gitmesin." (Türkçe Divan mukaddimesinden)

bakımından çok esaslı sonuçlar doğuracaktır.

İşte, büyük şair Fuzûlî de bu malzemeleri gerek Divanlarının mukaddimelerinde, gerek Divanlarında ve gerekse *Leylâ vü Mecnun*'unda teşbih ve istiare çerçevesi içerisinde bolca kullanmış ve bize şiire bakışının önemli ipuçlarını sunmuştur.

Fuzûlî'nin divan önsözlerinden, *Türkçe Divan*'ından ve *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinden derlediğimiz bu malzemeleri şöyle bir tasnifle gözden geçirebiliriz:

3a) Şair: Fuzûlî'nin eserlerinde "şair" iki nitelikle karşımıza çıkar: 1. Bir şair olarak kendisi (Fuzûlî), 2. Kendisi ile mukayese edildiğinde küçümsediği, değersiz gördüğü diğer şairler.

Fuzûlî şairliğini şiir dili ile değerlendirirken "şair" kavramının umumi anlamını ön planda tutmuş, kendisini en başarılı ve en güçlü şair olarak düşünerek çeşitli teşbih münasebetleri kurmuştur. Fuzûlî'nin eserlerinde şair (Fuzûlî) şu sıfatlarla karşımıza çıkar:

3aa) Fuzûlî'ye göre şair (Fuzûlî) nazım ve nesir ülkesinin hakimi, sühan (söz) iklimlerinin reisidir:

"... lillabi'l-hamd irade-i tevfik-i Sübhanî ve meşîyyet-i te'yîd-i Rabbânî memalik-i fûnun-ı nazm ü nesir teshirin sana müyesser etmiştir ve nevbet-i riyaset-i ekâlîm-i sühan tedric ile sana yetmiştir..."²⁰

3ab) Şair (Fuzûlî) fesahat bûsitânının gülüdür ve güzel ibareler ilkbaharının bitkisidir:

"Ey şükûfe-i bûsitân-ı fesâhat ve ey sebze-i nevbahar-ı hüsn-i ibâret..."²¹

3ac) Hz. İsa: Yine şairimize göre şair (Fuzûlî), Hz. İsa gibi sözü ile olağanüstü güzellikler sergileyendir, hattâ yine Hz. İsa gibi ölüye can bağışlayandır. Ona göre Hz. İsa nasıl henüz beşikte bir çocukken mucize göstererek konuşmuş ve muarızlarını susturmuşsa, şairler de eşsiz güzellikte sözler (şiirler) söyleyerek âdeta mucize göstermişler ve karşılarında bulunanları susturmuşlardır. Ayrıca yine Hz. İsa mucize olarak ölüleri nasıl diriltmişse, şairler de ölü (câmid, cansız) olan kelimeler ve lafızlara kendi ruhlarından (şairlik tabiatlarından, aldıkları ilhamlardan ve san'atkâr güçlerinden) üfleyerek âdeta söze can bağışlar ve bir anlamda ölüyü diriltirler.

20. "... Allah'a hamd olsun ki, O'nun yardımı ve desteği, nazım ve nesir sanatları ülkesinin hakimiyetini sana müyesser etmiştir ve söz ülkesinin reisliği sırası artık yavaş yavaş sana gelmiştir..." (*T.Divan* mukaddimesi'nden)

21. "Ey fesâhat busitanının çiçeği ve ey güzel ibareler ilkbaharının çimeni!..." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)

Fuzûlî *Türkçe Divan*'ının önsözünde bulunan bir kıt'ada şöyle der:

*Sıyt-ı fesâhat ile sözüm tuttu âlemi
Ben mehd-i i'tibârda tıfl-ı zebun henüz
Buy-i hoşumla oldu mu'attar dimağlar
Ben nâfe-i vücudda bir katre hûn henüz* ²².

Görüldüğü gibi şair ilk iki mısradan önce kendisini telmih yolu ile beşikte konuşan Hz. İsa'ya benzetmekte; üçüncü ve dördüncü mısralarda da kendisini, göbeğinin içinde taşıdığı misk ile insanların burunlarına güzel kokular bağışlayan ceylan gibi düşünmektedir.

Şairimiz *Leylâ vü Mecnun* mesnevisinde de şöyle konuşmaktadır:

*Billâh bu yaman mıdır ki hâlâ
Emvâtı söz ile kıldın ibyâ
Mecnun ile Leylî'yi kılıp yâd
Ervâblarını eyledin şâd* ²³.

LM,3014-3015

Bu iki beyitte Fuzûlî yine kendisini ölüleri söz ile diriltten Hz. İsa gibi düşünmüştür. Hattâ daha ileri giderek denebilir ki, Fuzûlî, şairliği Allah'ın yaratıcılık sıfatının söz sahasında bir tecellisi olarak görmektedir. Bilindiği gibi, *Divan* şiiri anlayışı içerisinde şairlik, bir anlamda mânâ yaratıcılığıdır.

3ad) Sihirbaz: Fuzûlî bir şair olarak kendisini Harut'a sihir öğreten üstadı benzetmektedir. Şair, sözlerini, şiirini, etkisi yönü ile ve benzerinin kolay söylenemeyeceği düşüncesi ile sihre (büyüye) teşbih etmekte ve hattâ Babil şehrinde sihir talim eden Harut isimli meleğe bile sihir öğretecek kadar üstad olduğunu iddia etmektedir:

*Ben sâhir-i Bâbilî-nijâdem
Hârut'a bu işde üstâdem* ²⁴.

LM,3328

3ae) Hz. Musa: Diğer *Divan* şairleri gibi Fuzûlî de kendisini büyük şair sıfatı ile Hz. Musa'ya benzetmiş; Hz. Musa'nın Allah ile konuşması (Allah, Hz. Musa ile kelâm ile konuşmuştur ve bu sebeple Hz. Musa'nın lakabı Kelîmu'llah'tır) gibi, kendisi de sözleri (şiirleri) ile âdeta mucize gösterdiğini ifade etmiştir:

*Ben şair-i Mûsî-i kelâmem
Sâbirlere mu'ciz-i temâmem* ²⁵.

LM,327

22. Ben henüz itibar beşiğinde aciz bir çocuk iken, uzdillilik şöhreti ile sözüm bütün alemleri tuttu. • Ben varlık göbeğinde henüz bir damla kan iken, güzel kokumla bütün dimağlar kokulandı.
23. Allah aşkına, bugün senin sözle ölüleri diriltmen kötü bir şey midir? Mecnun ile Leylâ'yı anarak, ruhlarını şâd ettin.
24. Ben Babil soylu bir sihirbazım, Harut'a bu işte üstâdım.
25. Ben kelâm Musası gibi bir şairim; sihirbazlar için tam bir mucizeyim.

Burada görülebileceği gibi Fuzûlî kendisini mucize gösteren ve diğer sihirbazların sihirlerini geçersiz kılan Hz. Musa gibi görmekte, küçümsemediği diğer şairleri de Hz. Musa'nın karşısında büyüleri bozulan sihirbazlara benzetmektedir.

3af) Söz bahçesinin papağanı; söz sarrafı: Divan şairleri kendilerini, belîğ ve veciz söz söyledikleri için, yine, bir kuş olduğu halde olağan üstü bir şekilde konuşan papağana benzetirler. Ayrıca yine bu edebiyatta söz, bir mücevher gibi düşünülür, şairler ise bu mücevherlerle ziynetler yapan sarraflar olarak kabul edilir. Fuzûlî de aynı yolda kendisini söz bahçesinin papağanı ve söz sarrafı olarak tanıtır:

*Ey tûtî-i büstân-ı güftar
Sarraf-ı sühan Fuzûlî-i zâr*²⁶.
LM,3009

3ag) Bülbül: Divan şiirinde şairler güzel, latif, kulağa hoş gelen söz söyledikleri için bülbüle benzetilmiştir. Şairimizin de **Türkçe Divanı**'nın mukaddimesinde, kendisini güzellerein meclisinde güllere karşı aşkını terennüm eden andelîb (bülbül) gibi takdim etmiştir:

"... *Lâ-cerem andelîb-i şeyda gibi ser-mest oldum ve ol güllere karşı terennüm etmeğe isti'dâd-ı fitratdan ruhsat buldum...*"²⁷.

3ah) Bin hünerli işçi:

*Bir kâr-gerim bezâr-pîşe
Canlar çekip isterem hemîşe
Dükkanım ola revac-ı bâzâr
Her istediğın bula harîdâr*²⁸.
LM,334-335

Bu beyitlerde de Fuzûlî, kendisini sözle oynayan ve bununla binlerce güzellik vücuda getiren sanatkar bir mücevher işçisine benzetmekte ve kitaplarını da müşterilerin her istediklerini buldukları zengin kuyumcu dükkanları gibi düşünmektedir.

3b) Tabi'at, Tab': Divan şiirinde, "tab'" ve "tabi'at" kelimeleri mühim bir yer tutar. Bütün divanlarda çokça rastlanan, şairlerin kendilerinden, şiirlerinin güzelliği ve eşsizliğinden bahsederken mutlaka başvurdukları bu kelimeler, şairlerin sanata, edebiyata, şiire, şaire, söze, mânâya v.b. bakış açılarını, yaklaşım tarzlarını, bir anlamda sanat felsefelerini izah eden anahtar mefhumlardandır. Lügatta huy, yaradılış, âdet, mizaç anlam-

26. Ey söz bahçesinin papağanı, söz sarrafı, ağlayıp inleyen Fuzûlî!...

27. "... Ansızın şeyda bülbül gibi sarhoş oldum ve o güllere karşı şakımaya fitratın istidadından ruhsat buldum..." (*Türkçe Divanı* mukaddimesi)

28. Bin hünerli bir işçiyim; candan yürekten isterim ki, daima dükkanım pazarı gözdesi olsun da, müşteriler her istediğini bulsun.

larına gelen "tab'" ve "tabi'at", şiir ve edebiyat dilinde şairin, Allah'ın kendisine yaradılışında bağışladığı şairlik istüdadı, söz söyleme kabiliyeti ve sanatkâr mizacıdır. Şairler bu tabiatlarına, mizaclarına çok önem verirler, onları âdeta kendi içlerinde şiiri ve edebiyatı vücuda getiren ikinci bir kimlik gibi düşünürler, sahip oldukları tab' ve tabi'atları ile övünür, onları bazen kendileri ile sohbet eden nasihatçı bir dost kimliği ile görür, çoğunlukla da onları çizdikleri renkli tablolarla çeşitli şekillerde tasvir ederler.

Fuzûlî'nin *Divan*'ında ve *Leylâ ve Mecnun* mesnevisinde tab' ve tabi'at ile ilgili olarak şu benzetmeler yapılmıştır:

3ba) Seyyah: Tabi'at, sürekli hayal aleminde gezdiği veya daima bir gül bahçesi hükmündeki yeni bir eserin, bir şiirin, bir gazelin veya bir kitabın sayfaları arasında görüldüğü (yani her an yeni bir eser ortaya koyduğu) için seyyaha benzetilmiştir:

"... ve her saat seyyâh-ı tabi'atım, badâyık-ı müellifat-ı bedîadan bir gülistana kadem basardı..."²⁹

3bb) Şahbaz (doğan): Tabiat, alıcı bir kuş (doğan) gibi daima av peşindedir. Tabiat'ın yırtıcı, yerinde durmayan ve her an bir arayış içerisinde olan doğan gibi düşünülmesi, şiir ve edebiyatın sancılı, sürekli gerilim isteyen, çok büyük ustalık gerektiren zor bir iş olduğunun kabul edildiği gerçeğini ortaya koyar. Tabiat şahbazının avı nedir?. Bu av bazen hayal serçesi, bazen bîkr-i mazmun kuşudur veya gazel, kaside, muamma gibi şiirlerdir. Şairin kuvvetli bir kaside veya muamma, yahut bir mesnevi yazmaya muvaffak oluşu, tabiat doğanın muazzam bir av yakaladığı anlamına gelir:

"... ve şahbâz-ı tabi'at muazzam saydılar gözetir iken bir muhtasar şikar (gazel) ardınca gide..."³⁰

3bc) Gavvas (dalğıç): Divan şairleri tabi'atlarını, derya (umman) gibi düşünülen fesahat, belâgat, hayal ve düşüncenin derinliklerine dalarak söz ve mânâ incileri çıkaran dalğıçlara benzetmişlerdir. Yine bu benzetmeden hareketle denilebilir ki; Divan şairleri şairliğin dalğıçlık gibi zor, zahmetli ve çok ustalık isteyen bir iş güzel bir hayalin, bir sözün ve akla gelmemiş bir mazmunun ise inci gibi zor bulunan, ender rastlanan bir şey olduğunu kabul etmektedirler. Fuzûlî *Türkçe Divan*'ının mukaddimesinde şöyle demektedir:

"... ve gavvas-ı tab'ın havâs u avâma derya-yı fesahatdan cevahir-i belagât çıkarıp saçmaktadır..."³¹

29. "... ve her saat tabiatımın seyyahı güzel eserler bahçelerinden bir gülistana ayak basardı..." (T.Divan muk.)

30. Bkz. 10. dipnot.

31. "... ve tabiatının dalğıcı havas ve avama fesahat deryasından belagat incileri çıkarıp saçmaktadır..."

3bd) Ufuk: Divan şiirinde tabi'at ile ilgili olarak genişliği, enginliği yönü ile ve kendisinden şiir ve hayal hilallerinin, belâgat ve fesahat güneşlerinin doğması sebebiyle ufuk benzetmesi yapılı.

Fuzûlî de tabiatını kendinden güzel ve düzgün söz hilali doğan bir ufka benzetir:

"... *Ufuk-ı tab'ıma hilâl-ı mevzunîyyet tulû edip, ol burşîd-veşlerden ıktibas-ı nur-ı şevk itmegin gün günden bir gayetde mütezâyid oldu...*"³².

3be) Saray: Tabiat bir saray, söz de bazen bu sarayda mahsur kalan (yani henüz hayal halinde olup, söylenmemiş) bazen de o sarayın kapısından (ağızdan veya kalemin ucundan) çıkan (yani söylenen) bir misa-firdir:

*Ne söz ki anda yok rıza-yı buddâmın
Kalır seray-ı tabiatta ta ebed mahsur*³³

K,2/20

3bf) Nihal (fidan): Yine tabiat, nazm (şiir) çiçekleri açan bir fidandır:

"*Benim ki sahife-i cibilletimde bidâyet-i ruz-ı ezelden kilik-i kazâ, harf-i muhabbet-i nazm rakam kılmış idi ve hadika-i hilkatimde bidâyet-i fitratdan tohm-ı meveddet-i mevzunîyyet ekilmiş idi; ol mecma'nın sehâb-ı imtizâcından nihâl-i tabi'atım nem çekip izbâr-ı ezbâr-ı isti'dâd-ı nazm etdi ve ol mahfilin beva-yı ihtilâtından gülbün-i cibilletim ser-sebz olup mezra'a-i mizacımda gül-i mezak-ı şi'r bitdi*"³⁴.

Divan şiirinde tabi'at ile eş anlamlı birçok kelime vardır. Bütün bunlarla anlatılmak istenen şey, hep şairlik gücü ve istidadıdır. Bunlar arasında *cibillet*, *hilkat*, *himmet*, *isti'dad*, *mizac* kelimeleri dikkat çeker. Fuzûlî'nin şiirinde, *Türkçe Divan* mukaddimesinden aktarılan yukarıdaki paragrafta da görüldüğü gibi, *cibillet* (huy, yaratılış), *gülbün* (gül biten yer, güllük)'e benzetilmiş; mizaç ise bir mezraa (tarla, bahçe)'ye teşbih edilmiştir. Aynı şekilde hilkat (yaratılış, huy) da, üzerine mevzuniyet (düzgünlük, ölçülülük, güzellik) sevgisi tohumu ekilen bir hadika (ağaçlı bahçe) gibi düşünülmüştür. Lügat anlamı gayret, emek, ustalık, yüksek irade olan himmet, şiir gelinini güzelleştiren süsleyici kadın (meşşata)'dır:

"*Bu bale mukârin meşşata-i himmetim reva görmedi ki, muhaddere-i*

(*Türkçe Divan* mukaddimesi)

32. "... tabiatımın ufku ölçülülük, güzellik hilali doğup, o güneş yüzlülerden neşe nuru almam gün gün daha artı..." (*Türkçe Divan* mukaddimesi)
33. Hangi sözde ki onda hizmetçilerinin rızası yok, (o söz) tabiat sarayının içinde ebedi olarak mahsur kalır.
34. "Benim ki; kaza kalemi, yaratılışımın sayfasında ezelden şiir sevgisi yazısını yazmış idi ve kabiliyetimin bahçesinde dünyaya gelişimden önce ölçülülük, güzellik sevgisi tohumu ekilmiş idi; o topluluk ile hemhal olmanın bulutundan tabiatımın fidanı nem çekerek şiir kabiliyeti çiçekleri ortaya çıkardı ve o meclis ile karışmanın havasından yaratılışımın güllüğü yeşillenecek mizacımın tarlasında şiir zevki güllü bitti. (*Türkçe Divan* mukaddimesi)

hüsn-i nazmım piraye-i ma'arifden balı minassa-i dehrde cilve kula ve sarraf-ı isti'dad-ı ulüv-i rif'atım rıza vermedi ki rişte-i silk-i şîrim ceva-bir-i ilimden ârî gerden-bend-i âlem ola..."³⁵.

Yine bahsi geçen mukaddimeden iktibas edilen bu son paragraftan anlaşılmaktadır ki isti'dad (şiiir kabiliyeti, anlayışı), bir sarrafdır, Fuzûlî'nin şiiir ipliğine ilim mücevherleri dizmek ister.

3c) Söz (Kelâm): Edebiyatta ve şiiirde en önemli unsurlardan biri söz, yani kelâm'dır. Söz (kelâm), edebiyatın ve şiiirin temel malzemesi, bir anlamda bedenidir; mânâ ise, bu bedene kazandırılan ruh gibidir. Şiiir de en renkli hayallerin, en coşkun duyguların, en rafine anlamların, bunlara en uygun biçimde seçilmiş ve düzenlenmiş söz malzemesi ile şairin zihninde, kalbinde (tab'ında) buluşmasıdır. Sözün, anlamı en eksiksiz ve en güzel bir keyfiyette taşınması, anlam ile sözün estetik bir zeminde en ahenkli bir tarzda buluşması meselesi belagatçılarımızın edebî eserde aradıkları bir özellik olduğu kadar, şairlerimizin ve ediblerimizin de temel endişesidir. İşte bu endişedir ki Divan şairlerini şiiirlerinde de bu sahaya eğilmeye yöneltmiş ve söz ile mânâ arasındaki münasebet, divanlarda şiiir dili ile oldukça zengin ve renkli benzetmeler doğurmuştur.

Fuzûlî'nin eserlerinde söz (kelâm) ile ilgili olarak şu benzetmeler yapılmıştır:

3ca) İklim (ülke), mülk: Söz, bir ülkedir, bir padişahın mülküdür. O mülkün padişahı, reisi ise şairdir. Padişahlar nasıl ülkelerindeki her kişiye sözlerini geçiriyorlar ve emirleri ile ülkeye nizam veriyorlarsa, şairler de harflerden ve kelimelerden mürekkep raiyyetlerine iradeleri ile söz geçirmekte ve böylelikle söz mülküne nizam ve düzen bağışlamaktadırlar. Fuzûlî *Türkçe Divan*'ın önsözünde kendisi hakkında şöyle bir benzetme yapmaktadır:

"... ve nevbet-i riyaset-i ekâlim-i sühan tedric ile sana yetmiştir..."³⁶.

Leylâ vü Mecnun'da ise şairleri söz mülküne nizam veren birer padişah gibi düşünmektedir:

*Hem-cinslerim temâm gitmiş
Söz mülkünden nizam gitmiş*

LM,267

3cb) Can: Fuzûlî'ye göre söz, candır; ölü gönülleri, cansız duyguları diriltir. Ve yine, hatıraları tarihte kalmış kişileri, ölmüş kahramanları âdetâ yeniden diriltir ve yaşatan, şairin sözüdür, yani şiiirdir:

35. Bkz. 6. dipnot.

36. Bkz. 13. dipnot.

*Can sözdür eğer bilirse insan
Sözdür ki, derler özgedir can
Billâh bu yaman mıdır ki hâlâ
Emvâtı söz ile kıldın ibyâ* ³⁷.

LM,3013,3014

*Leylâ vü Mecnun'*dan alınan bu iki beyitte Fuzûlî bu mesneviyi yazarak sözle Leylâ ve Mecnun'u âdetâ yeniden dirilttiğini ifade etmektedir.

3cc) Gönül hazinesinin mücevheri: Söz, gönül hazinesinden özenle ve seçilerek çıkarılan bir mücevherdir ve kişinin sıfatlarını ortaya çıkarır:

*Sözdür güber-i hizane-i dil
İzhar-ı sıfat-ı zata kaabil*

LM, 3012

3cd) Bûsitân: Kelâm (söz) misk kokulu bir bahçedir; onda binbir çeşit şiir gülleri, divan çiçekleri açar:

"... *hâşâ ki Türk-zâde mahbublar feyz-i nazmından behre-mend olmayalar ve tâife-i Etrak sahib-mezakları busitan-ı kelamında şükufe-i divan-ı gazelin bulmayalar.*"³⁸.

3ce) Pehlivan: Fuzûlî'nin sözü (şiiri), güçlü bir pehlivan gibidir; Allah'ın yardımı ile onun şöhreti yavaş yavaş bütün dünyaya yayılmaktadır:

*Her sözüüm bir peblevandır kim bulup te'yîd-i Hak
Azm kıldıkda tutar tadrîc ile babr ü beri*

Mukattaat 42/5

3cf) Şiir maşkunun süsü: Fuzûlî'ye göre hüsn-i ibâret (güzel söz), şiir sevgilisinin süsüdür, onun güzelliğini artırır:

*Şi'r bir ma'şûkdur hüsn-i ibaret zîveri
Cân u dilden nâzenîn mahbûblar âşıkları* ³⁹.

Türkçe Divan Mukaddimesi

3d) Fesahat: Güzel ve açık konuşma, aşikâr ve güzel söz söyleme kabiliyeti, uzdıllilik anlamındaki "fesahat", Divan şairlerinin sahip olmakla öğündükleri bir üstünlüktür. Divan şiirinde birçok güzel benzetmeye konu olan "fesahat" ile ilgili olarak *Fuzûlî Divanı*'nın mukaddimesinde bûsitân ve derya benzetmeleri yapılmıştır:

37. Eğer insan bilirse; söz, candır; can, başka bir şeydir derlerse, bu (boş) bir sözdür.

Allah aşkına, bugün senin sözle ölüleri diriltmen kötü bir şey midir?.. Mecnun ile Leylâ'yı anarak ruhlarını şad ettin.

38. "... haşa ki Türk dilberleri şiirinin bereketinden hissedar olmasınlar ve Türkler'in zevk sahipleri kelâmının güzel kokulu bahçesinde güzel divanının çiçeğini bulmasınlar..." (*Türkçe Divan* mukaddimesinden)

39. Şiir bir sevgilidir, güzel sözler ise onun süsüdür; Nazlı güzeller de onun can u gönülden aşıklarıdır.

"... *Ey şükûfe-i bûsitân-ı fesâhat ve ey sebze-i nevbahar-ı hüsn-i ibâret...*"⁴⁰.

"... *ve gavnâs-ı tab'ın gavnass u avâma deryâ-yı fesâhatdan cevâbir-i belâgat çıkarıp saçmaktadır.*"⁴¹.

3e) Nazm (şiiir): Şiiir, söz ile ilgili sanatların zirvesidir. Bir anlamda edebiyatın padişahıdır. Şiiirin bu üstün konumu, bünyesinde sözün en öz-lüsü ve güzeli, mânânın en latifi, en özlüsü ve incesi yanında; ışık, renk, koku, ses, hareket, duygu zenginliği v.b. birçok hususiyeti bulundurma-sından ileri gelmektedir. Sözlü sanatın nihaî amacı ve gayesi olan şiiir, yine şiiirin baş malzemelerinden biridir. Divan şairleri işte bu çok önemli malzemeyi, bu sihirli kavramı şiiirlerinde bol bol kullanmışlar ve böylelikle bize Divan şiiirinin şiiir hadisesine bakışının, onu değerlendirişinin ölçülerini tesbit etme fırsatı tanımışlardır.

Bu açıdan bakıldığında, Fuzûlî'nin eserlerinde şiiir (nazm) ile ilgili şu benzetmelere tesadüf etmekteyiz:

3ea) Gencîne, güneş:

*Gencîne-i nazm gizli kalmaz
Sanman güneş olsa nur salmaz*⁴².

LM,279

Şiiirin hazineye teşbihi, içerisinde birçok mânâ, söz ve sanat mücevher-lerini barındırmasındandır.

3eb) Şâhid (sevgili, dilber), mâşûk, gelin: Şiiir dilber bir sevgilidir; şa-irin fikir, his ve gönlünün derinliklerinde perde arkasında iken, kendini cezbeden sebepler ortaya çıktığında perdenin arkasından yüzünü gösterir:

*Şahid-i nazm sera-perde-i kuvvetde iken
Kıldı ol bezmi görüp fi'l fezasına hıram
Gonca-veş gönlünü açmağa letaif birle
Bülbüle verdi ruhsat-ı takrîr-i kelâm*⁴³.

Türkçe Divan Mukaddimesi

Şiiir bir sevgilidir, güzel sözler ve ibareler onun bezeği nazlı güzeller de can u gönülden aşıklarıdır:

*Şi'r bir ma'sûkdur hüsn-i ibâret zîveri
Cân u dilden nâzenîn mabhûblar âşıkları*

Türkçe Divan mukaddimesi

40. Bkz. 13. dipnot.

41. Bkz. 31. dipnot

42. Nazm hazinesi gizli kalmaz:

Sanmayın ki, güneş olsa ışık salmaz.

43. Naz güzeli fikir ve düşünce perdesinin arkasında iken, o meclisi görüp fiil sahasına çıktı. Gonca gibi latifelerle gönlünü açması için bülbüle söz söyleme ruhsatı verdi.

Şiir, güzel bir gelindir, şairin himmetinin meşşatası onun maarif (bilgi, ilim) süsleri ile süslemektedir:

"... *Bu hale mukarin meşşata-i himmetim reva görmedi ki, muhaddere-i büsn-i nazmum piraye-i maarifden bâlî, minassa-i dehrde cilve kıla...*"⁴⁴

3ec) İpekten iplik: Şiir ipekten yapılmış bir gerdanlık ipliğidir; şairin istidad sarrafı o ipliğe ilim mücevherleri dizmek istemektedir:

"... *ve sarraf-ı isti'dâd-ı ulüvv-i rifâtim rıza vermedi ki rişte-i silk-i şi'rim cevabir-i ilmden gerdan-bend-i 'âlem ola...*"⁴⁵.

3ed) Sevda: Şiir bir sevdadır ve zaman zaman insanın bütün davranışlarına galebe çalar:

"*Zaman zaman sevda-yı şi'r sair ef'âlîme galip düşüp ve gürub gürub Leylî-veşler Mecnun gibi istima'-ı şi'r için başıma üşüp şairliğim mukarrer oldu ve avaze-i nazmım ile âlemler doldu ve şöbret-i tam buldu*"⁴⁶.

3ee) Şehd (bal): Şiir baldır; hikmet dadısı insanların dudaklarını onunla tatlandırır:

*Ol dür-i dürc-i "ene efsah" ki hikmet dâyesi
Şi'r şebdiyle leb-i cân-perverin ter kılınmış*⁴⁷

3ef) Elmas: Şiir bir elmadır, şair onun keskin ucu ile söz incileri deler:

"... *Öyle zamanlar olmuştur ki, gündüz akşama kadar düşünce deryasına dalıp şiir elması ile kimse tarafından söylenmemiş bir inci delmişim.*" (Farsça Divan mukaddimesi)

3eg) Gül: Şiir, kabiliyet güllüğünde ve mizaç toprağında biten hoş kokulu bir güldür:

"... *Ol mahfilin bevâ-yı ibtilâtından gülbün-i cibilletim ser-sebz olub mezraa-ı mizâcında gül-i mezak-ı şi'r bitdi*"⁴⁸

3eh) Sâki: Şiir sâkidir; o, insanlara zevk, neş'e ve sürûr şarabı dağıtır:

"*Cihanda bâki bir zevk ve sürûr şarabını ancak şiir sâkisi sunar.*" (Farsça Divan mukaddimesinden)

3ei) Kerbelâ toprağı: Fuzûlî'nin şiirini besleyen, bayındır ülkelerin bağları, bahçeleri, zevk ve eğlence meclisleri değil; Kerbelâ'nın dertle yoğrulmuş toprağıdır. Bu sebeple Fuzûlî, şiirlerini her türlü kıymetli taştan, mücevherden daha değerli gördüğü Kerbelâ toprağına benzetmiştir:

44. Bkz. 6. dipnot.

45. Bkz. 6. dipnot.

46. Bkz. 6. dipnot.

47. Bkz. 2. dipnot.

48. Bkz. 34. dipnot.

"Benim şiirlerim altın değil, gümüş değil, inci değil, la'l değil, topraktır; lâkin Kerbelâ toprağıdır." (Farsça Divan mukaddimesi)

3f) Gazel Divanı: Fuzûlî, gazellerinden mürekkep Divanını, kelâmının bûsitânında açmış bir çiçeğe benzetmektedir:

"... bâşâ ki Türk-zâde mabbublar feyz-i nazmından behremend olmayalar ve tâife-i Etrâk sahip-mezakları bûsitân-ı kelâmında şükûfe-i divan-ı gazelin bulmayalar"⁴⁹.

3g) Satır (beyit, mısra) : Divan şairleri zaman zaman, yazdıkları kaside ve gazellerin beyitleri ve mısraları ile ilgili olarak da bazı benzetmeler yaparlar. Bu benzetmeler bazen beyitlerin kafiye veya redifleri ile birlikte ilgi çekici söz ve mânâ oyunlarına sahne olur. Meselâ, eğer kasidenin redifi "gül" ise, beyitler veya mısralar, ucunda gül olan bir dala; eğer redif, meselâ "tığ" (kılıç) ise, beyitler veya mısralar kılıç tutan bir ele benzetilirler.

Fuzûlî de aynı geleneğe uyarak, Hz. Peygamber'in övgüsünde kaleme aldığı "hançer" redifli kasidesinde şiirlerinin her satırını kötü niyetli kişilerin gözünü kör edecek bir can alıcı *hançere* benzetmektedir. Bu teşbihle ifade edilmek istenen şey, şiirinin her mısraının ve her beytinin, taşıdığı güzellikler bakımından eşsiz olduğu ve bu durumun Fuzûlî'nin düşmanlarının gözlerini kıskançlıktan neredeyse kör ettiği hususudur:

Bibamdillâh ki bâlâ dîde-i bed-bâba na'tinden
*Fuzûlî nazmının her satırındır bir can-sitân hançer*⁵⁰
K,4/28

3h) Kalem : Yine Divan şairleri kalem ile de ilgili çok dikkat çekici benzetmeler yapmışlar; kamyş kalemin uzun boyu, siyaha yakın koyu rengi, yazarken çıkardığı sızlanmaya benzeyen ses (sarîr-i hâme), ucunun (dilinin) yarılmış olması, başının tıraş edilmesi, tıraşlandığında içinden çıkarılan nâl denilen saz, ucundan mürekkep akıtması ve benzeri şeyler bakımından teşhis yolu ile birçok teşbih münasebeti kurmuşlardır.

Meselâ, şairimiz, Hz. Peygamber için yazdığı "hançer" redifli na'tının bir beytinde kalemi önce yürek parçalayan bir oka, daha sonra da ucundan kanlar damlayan bir hançere benzetmiştir:

Zebân-ı bâmesi isbât-ı i'câzında külfâra
*Gebî dil-dûz nâvek gösterir geb bun-feşân hançer*⁵¹
K,4/29

49. Bkz. 38. dipnot.

50. (Ey Peygamber) , Allah'a hamd olsun ki, bütün Fuzûlî'nin senin övgünde kaleme aldığı şiirinin her satırı kötü düşüncelilerin gözlerini kör edecek can alıcı bir hançer olmuştur.

51. (Ey Peygamber), Fuzûlî'nin kaleminin dili kâfirlere senin mucizenin isbatı yolunda bazen yürek parçalayan bir ok olur, bazen de kanlı bir hançer...

Fuzûlî, *Leylâ vü Mecnun*'da da kaleme hitab etmekte, onun, kendisini doğru yola kılavuzlayan, eskimiş bir binaya benzeyen Leylâ ve Mecnun konusunu yeniden imar etmesine yardım eden bir yoldaş gibi görmektedir:

*Ey kâlk-i revende bâreka'llâh
Oldun ben reb-neverde hem-râb
Bin sa'y ile hâcetim bitirdin
Ser-menzile âkibet yetirdin
Rahmet sana kim sen etdin imdâd
Bu eski binayı etdin âbâd*⁵².

LM,3016-3019

52. Ey yürüten kalem, Allah mübarek etsin,
Ben âvâreye yoldaş oldun:
Bin bir emek ile eksikimi tamamladın,
Sonunda menzilime ulaştırdın.
Rahmet olsun sana (ey kalem) ki, sen yardım ettin de,
Bu eski binayı âbâd ettin.